

Marko Grdešić*

JEL Classification B50, B14
Pregledni članak

ŠTO EKONOMSKOJ TEORIJI NUDI KARL POLANYI?

Ovaj rad daje kritički pregled teorijske perspektive koju ju razvio Karl Polanyi, prije svega u svojem glavnom djelu, Velikoj preobrazbi iz 1944. godine. Što ovaj pristup nudi ekonomskoj teoriji, pogotovo heterodoksnoj? Fokus se stavlja na tri elementa koja su ključna u Polanyijevom radu: (1) “ugrađenost” tržišta u društvo, (2) “fiktivne robe” (rad, priroda i novac) i (3) “dvostruko kretanje”, tj. političko nametanje samoregulirajućeg tržišta i zaštitna reakcija društva. Odskočna daska za rad je istraživanje čitanosti Polanyija provedeno među vodećim američkim ekonomistima.

Ključne riječi: Polanyi, heterodoksna ekonomija, ekonomska teorija, ugrađenost, fiktivne robe, dvostruko kretanje

Uvod

Što ekonomskoj teoriji nudi Karl Polanyi? Njegov je pristup proučavanju kapitalizma posebno utjecajan u sociologiji i politologiji. Međutim, Polanyi je unutar same ekonomske znanosti ostao relativno nepoznat autor. Zašto je to tako? Može li se ovo stanje promijeniti? Kako ekonomisti gledaju na Polanyija, posebice na *Veliku preobrazbu* (1999. [1944.]), njegovo glavno djelo? Ovaj esej daje kritički pregled Polanyijevih ideja te upućuje na one elemente iz Polanyijevog rada koji se čine najperspektivnijim za razvoj heterodoksne ekonomske teorije. Pri tome se

* M. Grdešić, asistent, Fakultet političkih znanosti Zagreb. (E-mail: ngrdesic@fpzg.hr).

Rad je primljen u uredništvo 17. 12. 2016., a prihvaćen je za objavu 3. 5. 2017.

koriste reakcije i komentari dobiveni putem istraživanja čitanosti Polanyija među američkim ekonomistima.

Naime, da bi se došlo do okvirne procjene o tome koliko je ekonomista pročitalo Polanyija i što o njemu misle, kontaktirano je više od dvjesto ekonomista na vodećim američkim odsjecima za ekonomiju. Iz odgovora se može zaključiti da je vrlo malo ekonomista pročitalo Polanyija. To nije tako zbog eventualnog nedostatka kvalitete Polanyijevih ideja. Naime, sama je ekonomska disciplina strukturirana tako da ne potiče čitanje knjiga, pa tako ni Polanyijeve *Velike preobrazbe*. Međutim, mnogo je kontaktiranih ekonomista ponudilo osvrte na Polanyijeve ideje te su na taj način dali zanimljive uvide u razloge zbog kojih Polanyi može (ili ne može) biti koristan ekonomiji.

U široj je perspektivi Polanyi zanimljiv jer se njegova kritika ekonomske ortodoksije razlikuje i od marksističke i od kejnzijanske. Sva tri pristupa se pak razlikuju od ortodoksije koja proizlazi iz neoklasične ekonomije pa ih se zajedno može grupirati unutar područja heterodoksne i kritičke ekonomske teorije. Međutim, Polanyijeva alternativa ima neke specifičnosti. U usporedbi s marksizmom, Polanyijev pristup ne stavlja naglasak na eksploataciju niti povijest vidi kao povijest sukoba između klasa. Umjesto toga, naglasak je na cjelini društvenog života i načina na koji se on opire političkim pokušajima da se uvede samoregulirajuće tržište. Međutim, Polanyi nije konzervativac već socijalist. Njegova se opreka spram kejnzijanizma vidi u njegovom zagovaranju demokratske kontrole ekonomskog života, umjesto da privredom upravljaju tehnokratski prosvjećene elite, kao što je slučaj u kejnzijanzizmu. Također, i kejnzijanzizam i marksizam započinju svoje kritike s modelski zamišljenim autonomnim tržištem da bi zatim analizirali probleme koji nastaju u tom funkcioniranju. Međutim, Polanyi odbacuje samu premisu: tržište ne može biti autonomno, barem ne bez razornih posljedica.

Ovaj rad analizira tri temeljna pojma koja tvore kralježnicu Polanyijeve kritike: (1) ugrađenost ili uklopljenost tržišta u društvo, (2) fiktivne robe (kod Polanyija je riječ o radu, zemlji i novcu) i (3) dvostruko kretanje (državni pokušaji da se ustanovi samoregulirajuće tržište i zaštita društva od takvog pokušaja). Od ova tri elementa, najveći je interes izazvao prvi koncept, pogotovo u ekonomskoj sociologiji. Međutim, on je ujedno i najproblematičniji jer ga prate velike definicijske teškoće. S druge strane, druga dva pojma – fiktivne robe i dvostruko kretanje – nude više materijala za kritiku neoliberalnih praksi, ali i za buduća empirijska istraživanja.

Najzad, treba napomenuti da recepcija Polanyija nije lišena političke dimenzije. S obzirom na količinu Polanyijeve skepse spram slobodnog tržišta, postoje jasne granice dosegu kojeg njegov pristup može imati unutar srednje struje ekonomske znanosti. S obzirom na samoselekciju ekonomista, tj. činjenicu da se u doktorske programe na vodećim ekonomskim odsjecima u većoj mjeri upisuju (a kasnije i zapošljavaju) oni koji već imaju protržišne stavove, ne treba očekivati da

će Polanyi ikada biti toliko čitan i utjecajan u ekonomiji koliko je čitan u drugim društvenim znanostima. To, naravno, ne znači da neće biti čak i vrlo utjecajnih ekonomista koji će pozitivno pisati o Polanyiju, kao što su učinili nobelovci Douglass North (1977.) i Joseph Stiglitz (2001.). Međutim, postojanje ideološke podjele na one koji su tržištu naklonjeni i one koji su spram tržišta skeptični, ne mora u potpunosti paralizirati dijalog među disciplinama niti zaustaviti pokušaje da se njegov pristup pretvori u koherentniji istraživački program. To je polazišna točka ovog rada.

Polanyijev je rad vrlo aktualan. Mnogi današnje razdoblje vide kao novi pokušaj uvođenja samoregularajućeg tržišta, pokušaj koji veoma slični onome iz 19. stoljeća kojeg je analizirao Polanyi (Burawoy, 2000; Munck, 2002; Blyth, 2002; Silver i Arrighi, 2003; Bohle i Greskovits, 2012). Njegova analiza posebno rezonira kada se promatraju napetosti u Eurozoni, u kojoj zajednička valuta dovodi do sličnih procesa do kojih je u Polanyijevo vrijeme dovodio zlatni standard (npr. Holmes 2014). I domaća je društvena znanost koristila Polanyijeve koncepte da bi bolje razumjela proces tranzicije iz socijalizma (Županov, 1995: poglavlja 4 i 5). Dakle, Polanyi nastavlja biti utjecajan u društvenim znanostima i više od 70 godina nakon objavljivanja *Velike preobrazbe*. Njegova je današnja popularnost tim zanimljivija kada se uzme u obzir da se njegovo glavno predviđanje – da svijet nakon Drugog svjetskog rata više nikada neće eksperimentirati sa samoregularajućim tržištem – pokazalo netočnim. Međutim, njegova analiza, upravo zbog svojih paralela i analogija, daje mnogo elemenata za suvremenu heterodoksnu ekonomsku teoriju.

Polanyi i ekonomija

Karl Polanyi je intelektualno formiran desetih i dvadesetih godina prošlog stoljeća u rodnoj Budimpešti, u društvenom krugu koji je uključivao autore kao što su György Lukács, Karl Mannheim i John von Neumann. Osim u Budimpešti, Polanyi je živio i radio u “crvenom Beču” dvadesetih godina te u Velikoj Britaniji pred izbijanje Drugog svjetskog rata. Za vrijeme Drugog svjetskog rata boravio je u Sjedinjenim Državama gdje je napisao *Veliku preobrazbu*. Osim te knjige napisao je još nekoliko važnijih radova pretežno antropološke ili povijesne prirode (Polanyi, 1957; 1966; 1977). *Velika preobrazba* predstavlja njegov najznačajniji doprinos.

Polanyi predstavlja čestu polazišnu točku za politologiju (npr. Ruggie, 1982; Blyth, 2002) i sociologiju (Wang, 2012). Također, upravo iz tih disciplina dolaze i sveobuhvatniji pokušaji da se danas procjeni domet Polanyijevog pristupa (Dale,

2010; Block i Somers, 2014). Ekonomisti se Polanyijem ne bave mnogo. Kakav utjecaj Polanyi uopće ima unutar ekonomske znanosti? Da bi se na to pitanje odgovorilo provedeno je malo istraživanje čitanosti. Najprije su izabrani oni ekonomski odsjeci koji su bili rangirani u najviših trideset mjesta u barem šest od osam ljestvica koje se prikazane na internetskim stranicama *American Economic Association*.¹ To uključuje sljedeća američka sveučilišta: Harvard, Chicago, MIT, Stanford, Princeton, Yale, Berkeley, Pennsylvania, Northwestern, Minnesota, UCLA, Columbia, Michigan, Rochester, Wisconsin, UCSD, NYU, Cornell, Caltech, Maryland, Boston, Duke i Brown. Radi kontrasta, u istraživanje je bio uključen i odsjek za ekonomiju University of Massachusetts-Amherst, vodeći američki odsjek za heterodoksnu ekonomiju. Sa svakog odsjeka je nasumičnim izborom kontaktirano deset profesora. E-mail poruka je također poslana svim profesorima koji su zaposleni na University of Massachusetts-Amherst. Ukupno je poslano 260 e-mail poruka. Kraći tekst koji sumira rezultate istraživanja čitanosti Polanyija objavljen je na sociološkom blogu *orgtheory.net*, blogu koji je orijentiran na ekonomsku sociologiju.²

Ukupno je na upite odgovorilo 66 od 260 ekonomista (oko 25 posto). Ukoliko se pretpostavi da oni koji nisu odgovorili na e-mail poruke nisu čitali Polanyija, onda se može reći da je oko 3 posto ekonomista pročitao Polanyija. Ukoliko se pretpostavi da su oni koji su čitali Polanyija podjednako zastupljeni među onima koji su odgovorili i onima koji nisu odgovorili, onda se udio (američkih) ekonomista koji su pročitali Polanyija penje do 14 posto. Drugim riječima, postotak (američkih) ekonomista koji su čitali Polanyija kreće se od minimalne procjene od 3 posto do maksimalne procjene od 14 posto.

Najviše je kontaktiranih odgovorilo da nisu pročitali Polanyija ili čak da za njega nisu ni čuli. Nekoliko je sugovornika čak reklo da nisu čuli za Karla Polanyija već za njegova brata Michaela, konzervativnog filozofa čije su ideje slične Hayekovim. Međutim, čini se da razlozi za slabo poznavanje Karla Polanyija ne leže toliko u idejama *Velike preobrazbe*, koliko u načinu na koji se ekonomisti obrazuju. Vodeći ekonomski odsjeci, naime, ne traže da doktorski studenti čitaju knjige, niti se mnogo pažnje usmjerava na povijest ideja i "klasične" autore. Više je ekonomista navelo upravo to kao razlog zašto Polanyija nisu čitali. Primjerice: "Naš je akademski trening orijentiran prema tehničkim metodama koje se usmje-

¹ <https://www.aeaweb.org/gradstudents/Rankings.php> (pristupljeno 2.3.2016).

² <https://orgtheory.wordpress.com/2016/04/02/what-do-economists-think-of-karl-polanyi>. Nakon objavljivanja teksta razvilo se nekoliko rasprava: u komentarima ispod izvornog teksta, u tekstu kojeg je kao reakciju na istom blogu objavio jedan od urednika bloga (<https://orgtheory.wordpress.com/2016/04/06/why-i-dont-teach-polanyi>), na blogu *Naked Keynesianism* (<http://nakedkeynesianism.blogspot.hr/2016/04/economists-dont-read-enough-books.html>), te na blogu *The Enlightened Economist* (<http://www.enlightenmenteconomics.com/blog/index.php/2016/04/better-than-karl-polanyi>, svim linkovima pristupljeno 11.5.2016).

rene na trenutne istraživačke probleme, što znači da se rijetko čita išta što je starije od 30 godina. Nisam čitao Polanyija, niti sam čitao Smitha, Keynesa, Schumpetera ili Friedmana.” Ili: “Većina mojih kolega (pogotovo oni mlađi) vjerojatno nisu pročitali nijednog ekonomskog klasika, Smitha, Hayeka, Keynesa, čak ni Marxa. Eventualno bi se s njima sreli kad bi slušali predmete iz sociologije, politologije ili intelektualne povijesti. Ekonomija je u tom smislu u dosta teškom stanju.” Drugim riječima, sama struktura akademskog obrazovanja na doktorskom nivou ne potiče čitanje “klasika.” Polanyi je tek kolateralna žrtva.

Kako bi se moglo zainteresirati veći broj ekonomista da dođe u kontakt s Polanyijevim idejama? Nekoliko je ispitanika dalo zanimljive odgovore na ovo pitanje. Prva je mogućnost da se Polanyijeve ideje pretvore u jezik kojeg ekonomisti razumiju i koriste: “Možda njegov rad čeka nekog zagovornika koji bi ga mogao prevesti u jezik i kulturu suvremene ekonomije i koji bi iskoristio njegov rad za ona *policy* pitanja koja su ekonomistima najinteresantnija.” Kultura i jezik suvremene ekonomije su formalni modeli. Drugim riječima, jedna je mogućnost da se Polanyijeve ideje matematiziraju u modele iz teorije igara. Da li bi tako nešto uopće bilo moguće? Snažna antropološka dimenzija koja postoji kod Polanyija sugerira da bi to bilo dosta teško. Međutim, ne treba ovakav scenarij sasvim isključiti. I samim se antropološkim pitanjima o porijeklu razmjene može pristupiti jezikom matematike (npr. Stodder, 1995).

Druga je mogućnost suprotna prvoj, naime, da se ekonomisti manje bave matematikom. Kao što je rekao jedan ekonomist s vodećeg heterodoksnog odsjeka za ekonomiju, Umass-Amherst: “Da bi ekonomisti više čitali Polanyija morali bi prestati biti toliko fiksirani na matematiku i na svoju predodžbu da su znanstvenici, a ne društveni znanstvenici.” Međutim, ovo je manje vjerojatna mogućnost, pogotovo s obzirom na naglasak koji se u američkoj ekonomiji stavlja na tehnički trening.

Srednji bi put bio da se Polanyijeve ideje pretvori u ciljane teorijske tvrdnje koje bi bilo moguće empirijski testirati. Naime, čini se da su mnogim ekonomistima Polanyijeve ideje previše maglovite. Jedan je ekonomist napisao da je *Velika preobrazba* “puna tendenciozne ekonomske povijesti te pretjerane i ekstravagantne retorike.” Dakle, bilo bi potrebno Polanyijeve ponekad suviše općenite tvrdnje pretvoriti u teze koje je moguće testirati. Iako se s ovim lako složiti, treba reći da ni ekonomisti nisu sasvim “cijepljeni” od potrebe za velikom teorijom. Naime, nekoliko je sugovornika navelo rad Acemoglua i Robinsona kao primjer rada koji se dotiče “velikih” pitanja u ekonomiji. Kao što je rekao jedan ekonomist: “Možda bismo trebali znati više o Polanyiju, barem mi koji smo zainteresirani za velika pitanja o institucionalnom razvoju. Na primjer, na mojem kursu iz političke ekonomije pokrivamo rad Acemoglua i Robinsona koji se bave evolucijom institucija. Polanyijeve bi teze bile radikalno suprotstavljene njihovim.” Dakle, postoji potreba za “velikom teorijom” čak i u ekonomiji, samo što je važno prilagoditi se konvencijama koje postoje u danoj disciplini.

Također, i ovdje se može naglasiti da ideološka dimenzija također igra ulogu: jedan razlog zašto “veliku teoriju” ekonomisti traže kod Acemoglua i Robinsona, a ne kod Polanyija vjerojatno leži i u političkim stavovima koji su dio sveukupnog paketa kojeg nude Acemoglu i Robinson. Prema tome, utjecaj kojeg bi Polanyi mogao imati u srednjoj struji ekonomske znanosti biti će ograničen i u najpovoljnijim okolnostima.

Prvi element: Ugrađenost

Jedan je Polanyijev koncept ušao u širu upotrebu, pogotovo u ekonomskoj sociologiji. Riječ je o tvrdnji da je tržište “ugrađeno” ili “uklopljeno” u društvo (eng. *embedded*, njem. *eingebettet*). Što pod time Polanyi misli? U osnovi, Polanyi tvrdi da je tržište povijesno bilo jedan od elemenata društva, da bi se “civilizacijom 19. stoljeća”, tj. liberalnom utopijom samoregulirajućeg tržišta, to preokrenulo. Tržište određuje ostatku društva kojom bi se logikom trebalo voditi. Polanyi priznaje da su tržišta odavno jedna od važnih institucija ljudskih društava. Ali prije 19. stoljeća nikada se nije dogodilo da je tržište postalo dominantna institucija ljudskog društva:

“Zbog toga je, u krajnjoj liniji, vlast tržišta nad ekonomskim sustavom od silne važnosti u pogledu cjelokupne organizacije društva: ona znači ništa manje nego da društvo funkcionira kao dopuna tržišta. Umjesto da gospodarstvo bude usađeno u društvene odnose, društveni su odnosi usađeni u ekonomski sustav (Polanyi, 1999: 80).”

To nije bio rezultat nikakve spontane evolucije već državnog inženjeringa koji je bio legitimiran teorijskim idejama ondašnje političke ekonomije, tj. idejama koje se zagovarali autori kao što su Malthus, Ricardo, Bentham i Burke. Njihove su ideje dale liberalnoj agendi auru neutralnosti i prirodnosti, one su “uvelike ubrzale preobrazbu društva i uspostavljanje tržišnog sustava” (Polanyi 1999: 145). Tržištem posredovani poticaji predstavljeni su od strane klasične britanske političke ekonomije kao neutralni i prirodni impulsi. Kada takva logika preplavi društvo, tržište više nije ugrađeno.

Koliko je takav koncept ugrađenosti prihvaćen i raširen danas? Nekoliko je kontaktiranih sugovornika upravo ugrađenost navelo kao ključan element Polanyijevog pristupa. Međutim, već se kod odgovora tih ekonomista može vidjeti da je ugrađenost pojam kojeg se može shvatiti na više načina. Primjerice, jedan je ekonomist napisao da je “Polanyi tvrdio da su privrede ugrađene u društvu i kulturi. Većina se ekonomista ne bi složila s time.” Drugi je pak napisao suprotno: “Polanyijev središnji uvid o ugrađenosti tržišta u šire društvene, kulturne i političke institucije se pokazao točnim.” Drugim riječima, dva ekonomista daju potpuno

suprotne interpretacije ugrađenosti. Jedan je ekonomist taj problem identificirao na slijedeći način: “Mislim da je glavni problem taj što je njegova [Polanyijeve] definicija tržišta koja postavljaju cijene konfuzna pa je zato i shvaćanje društveno ugrađenih tržišta konfuzno, a upravo od tih tržišta sociolozi prave veliku stvar.” Dakle, ugrađenost bi bilo potrebno precizno definirati, a čini se da je to vrlo teško učiniti.

Za brojne neekonomiste, ugrađenost je unatoč svojoj maglovitoj definiciji bila i jest važan koncept. Primjerice, u ekonomskoj je sociologiji taj pojam poslužio kao ključni koncept oko kojeg se gradilo čitavo područje. Granovetterov (1985.) utjecajan pregled u središte ekonomske sociologije stavlja upravo ugrađenost. On argumentira protiv “previše društvene” koncepcije čovjeka i “premalo društvene” koncepcije čovjeka. Prva se veže za sociologiju, pogotovo za holističku i apstraktnu sociologiju koja je bila popularna u vrijeme Talcotta Parsonsa. Druga se, pak, veže za neoklasičnu ekonomiju i za ortodoksne modele *homo economicusa*. Zbog toga Granovetter predlaže da se istraživači preusmjere na način na koji je ljudsko djelovanje ugrađeno u društvenoj strukturi, bez da je njome determinirano.

Ovaj pokušaj da se pronađe srednji put između dva ekstrema pokazao se vrlo popularnim, a svoje je najutjecajnije razrade doživio u analizama interpersonalnih mreža (npr. Burt, 1992; Uzzi, 1996). Drugim riječima, ovakvo se viđenje ugrađenosti operacionaliziralo kroz socijalne mreže: ljudsko djelovanje nije rukovođeno isključivo ekonomskim motivima koji se vežu uz *homo economicusa*, već je posredovano društvenom strukturom u kojoj ti pojedinci djeluju. Pri tome se pod “društvenom strukturom” prije svega misli na oblik socijalne mreže, pojedinačnu lokaciju u mreži te tip informacija i resursa koji kolaju kroz mrežu.

Ovakva je definicija ugrađenosti legitimna, ali odudara od Polanyijeve (Krippner i Alvarez, 2007). Naime, Granovetterova ugrađenost je mikro ili meso koncept, dok je kod Polanyija to makro koncept. Za Polanyija je koncept ugrađenosti pitanje mjere u kojoj je tržište dio društva, što je svakako formulacija s jasnom holističkom dimenzijom. Granovetterovi argumenti protiv “previše društvene” koncepcije pojedinca bi se lako mogli usmjeriti i protiv samog Polanyija. Da bi se ove dvije koncepcije mogle spojiti, trebalo bi Polanyijevoj koncepciji ugrađenosti dodati razrađenu teoriju individualnog djelovanja koja se nadovezuje na njegovu makro-institucionalnu agendu, ili bi, pak, na Granovetterovu verziju ugrađenosti trebalo dograditi teoriju institucija koja bi se nadovezala na analizu mrežnih struktura koja tvori srž te agende. Međutim, pitanje je postoji li dovoljno elemenata kod ijedne paradigme za tako ambicioznu sintezu. Čini se da je, umjesto zazivanja takve sinteze, realnije priznati da je riječ o različitim istraživačkim pothvatima.

To upućuje na zaključak da je ugrađenost pojam kojeg je nemoguće definirati na jasan i nedvosmislen način. Ako čak ni Granovetterova agenda, koja je započela jasnim simpatijama spram Polanyijeve analize, nije uspjela razviti istraživački

program koji bi se temeljio na Polanyijevom radu, onda treba priznati da ugrađenost, kao osnovni element, ne daje dovoljno temelja za takav pothvat. Pri tome valja priznati da je ugrađenost imala izuzetnog efekta kao mobilizacijski mehanizam za sve one društvene znanstvenike koji smatraju da je neoklasična ortodoksija slijepa za međuodnos društvenog i ekonomskog. Međutim, isti se koncept pokazao nedovoljno plodnim u kreiranju nove istraživačke agende koja bi zaista crpila glavni dio svoje energije iz Polanyijevog rada.

Alternativa jest vratiti se samom Polanyiju. Kako se taj pojam koristi u *Velikoj preobrazbi*? Na ovo pitanje nije lako odgovoriti jer su i sami Polanyijevi interpreti u nedoumici oko toga što taj pojam znači. U *Velikoj preobrazbi* Polanyi razvija koncept “uvijek ugrađenog tržišta”, ali taj koncept, premda originalan, nije do kraja promišljen (Block i Somers, 2014: poglavlje 3; Krippner, 2004: 117-119). Polanyijeva bi teza bila da funkcionalne privrede postoje samo onda kada postoji određeni nivo ugrađenosti. Međutim, u nekim se dijelovima *Velike preobrazbe* čini da takvo ugrađivanje zapravo umanjuje efikasnost slobodnog tržišta (Block i Somers, 2014: 94). Polanyi tvrdi da bi samoregulirajuće tržište moglo funkcionirati po ekonomskim zakonima tek onda kada bi bilo potpuno slobodno, tj. kada bi postojao što veći broj roba (Polanyi, 1999 [1944]: 60). No, u isto vrijeme tvrdi da je to nemoguće te da je, u konačnici, takvo što opasno po samo društvo, a time i po privredu.

Polanyi ovaj problem nije do kraja riješio u pokušaju da knjigu što prije dovrši kako bi mogao utjecati na rasprave o poslijeratnom ekonomskom poretku. Ono što koncept “uvijek ugrađenog tržišta” čini zanimljivim jest to da omogućava reformski pristup kapitalizmu. Naime, ako je Polanyi u pravu, ako tržište zahtjeva ograničenja i regulaciju kao preduvjet svoje efikasnosti, onda ne postoje prepreke tome da se privredama rukovodi na demokratskiji i egalitarniji način. Dapače, takvo bi tržište moglo biti efikasnije od zamišljenog samoregulirajućeg modela. Ova perspektiva također otvara mogućnost za scenarij u kojem je samoregulirajuće tržište postalo “previše” uspješno, tj. otišlo predaleko u komodifikaciji, te time potkopalo netržišne temelje o kojima ovisi (Streeck, 2014).

Drugi element: Fiktivne robe

Polanyijev pojam fiktivnih roba obuhvaća slučajeve kada se na tržištu počinju kupovati i prodavati određeni aspekti ljudskog društva koji su se prethodno nalazili van dosega tržišnog mehanizma. “Liberalna vjera” devetnaestog stoljeća počiva na umjetnom stvaranju triju ključnih roba. To su rad, zemlja i novac:

“Ali rad, zemlja i novac očito *nisu* robe; glede njih izrazito je neistinit postulat da je sve što se kupuje i prodaje moralo biti proizvedeno za prodaju. Drugim riječima,

prema empirijskoj definiciji robe oni nisu robe. Rad je samo drugi naziv za jednu ljudsku aktivnost koja ide sa samim životom, a ova pak nije proizvedena za prodaju, već zbog potpuno drugačijih razloga, i ta aktivnost ne može biti odvojena od ostatka života, biti pohranjena ili učinjena mobilnom; zemlja je samo drugi naziv za prirodu koju ne proizvodi čovjek; stvarni je novac konačno, samo znak kupovne moći, koja se, u pravilu, uopće ne proizvodi, već ona nastaje putem mehanizma bankarstva ili državnih financija” (Polanyi, 1999 [1944]: 95).

Od ove tri fiktivne robe, rad zauzima posebno mjesto jer kreiranje te robe pokazuje svu destruktivnost tržišnog “paklenog mlina.” Za engleske klasične liberalne rad postaje roba u trenutku kada opasnost od gladi postane stvarna i kada se otklone prepreke fizičkoj mobilnosti ljudi: glad tjera radnike da napuste mjesto u kojem žive i presele u velike industrijske gradove u potrazi za poslom (Polanyi, 1999 [1944]: 130). Posebno mjesto u Polanyijevoj analizi zauzima Speenhamland, sustav socijalne pomoći koji je pokušao spriječiti stvaranje punog tržišta rada, ali je pritom vezivao ljude za župe u kojima su živjeli (Polanyi, 1999 [1944]: poglavlja 7 i 8). Prema Polanyiju, Speenhamland je onemogućavao da se rodi novo tržišno društvo i stvarao je, dobrim namjerama unatoč, nepotrebno siromaštvo i patnju. Njegovim se ukidanjem omogućila mobilnost radnika koji postaju slobodni da nude svoj rad za nadnicu. Doduše, ovako se jedno zlo zamjenjuje drugim: novo je tržišno društvo iščupalo čovjeka iz njegove društvene i kulturne okoline i pretovorilo njegov rad u robu. Mana Speenhamlanda je, prema Polanyiju, bila ta da nije mogao biti djelotvoran u promijenjenim okolnostima.³

Nastajanje ovih triju fiktivnih roba vodi destrukciji ljudskog društva. U slučaju rada i zemlje taj je argument relativno jasan, ali Polanyi i novac smatra fiktivnom robom. Valja imati na umu da je u to vrijeme postojao zlatni standard (Polanyi, 1999 [1944]: 41, 45, 46). Domaća se valuta ne regulira, već se veže za zlato. Utoliko je ona dio samoregulirajućeg tržišnog mehanizma. U takvoj se situaciji sav teret prilagodbe prebacuje na domaću privredu. U situaciji krize, prilagodba se vrši tako da se cijene i nadnice snižavaju. Deflacija, međutim, uništava proizvodne organizacije, tj. firme, a upravo su one nositelj ekonomske aktivnosti (Polanyi, 1999 [1944]: 159, 226). Dakle, kreiranje fiktivnih roba dovodi u pitanje i samu ekonomsku aktivnost koju se ekspanzijom tržišnih odnosa htjelo potaknuti.

³ Prema pregledu novije literature o Speenhamlandu, čini se da je Polanyi precijenio utjecaj tog sustava (Block i Somers, 2014: poglavlje 5). Speenhamland nikad nije bio univerzalno raširen u Engleskoj kao što je Polanyi smatrao, niti je nužno pogoršavao uvjete siromaštva. Speenhamland je bio sustav koji je garantirao određenu razinu dohotka – ovisno o veličini obitelji i cijeni kruha – svakome tko živi u određenoj župi. Za kritičare, čije argumente Polanyi u nedostatku podataka djelomice preuzima, taj je sustav poticao lijenost i umjetno fiksirao gornju granicu primanja (premda je imao za cilj tek da odredi donju granicu). Danas se raspoložuje potpunijom historiografijom pa se može jasnije procijeniti učinak tog sustava. Naime, čini se da Speenhamland nije nužno uništio motivaciju za rad niti je pogoršao siromaštvo koje je trebao spriječiti.

Nekoliko je kontaktiranih ekonomista navelo upravo pojam fiktivne robe kao zanimljiv doprinos. Primjerice, jedan je sugovornik napisao: “Volim Polanyijevu *Veliku preobrazbu*. Čitao sam poglavlje o fiktivnim robama sa studentima na raznim razinama, od uvodne prijediplomske do diplomske razine.” Slično je odgovorio i jedan ekonomist s vodećeg heterodoksnog odsjeka u SAD, University of Massachusetts-Amherst: “Mnogo je današnje ekonomije pisano kao da su tržišne strukture i robe uvijek bile tu. Ili ako nisu, da su dobrodošli izumi. Polanyi je izuzetno važan za studente danas kada se razmišlja o tome što je dobro, a što loše u komodifikaciji i marketizaciji prethodno netržišnih aktivnosti. Primjerice, oporezivanje ugljičnog zagađivanja je jedan oblik marketizacije za koji imam određenu dozu simpatije, ali ipak je potrebno razumjeti da je ‘apsorpcijski kapacitet atmosfere’ fiktivna roba.” Ovaj je komentar zanimljiv jer izravno povezuje Polanyijev koncept fiktivne robe s današnjim pokušajima da se stvore nova tržišta, primjerice za kupovanje i prodavanje prava na zagađivanje.

Mnogim je suvremenim autorima Polanyi relevantan upravo zbog toga što njegova analiza 19. stoljeća toliko podsjeća na današnje pokušaje da se komodificiraju stvari koje prethodno nisu bile robe (Fraser, 2012; Reich, 2014; Streeck, 2014). Tržište dozvola za zagađivanje je tek jedan primjer. Danas tržište ulazi u niz područja gdje prije nije bilo prisutno te kreira robe koje to prije nisu bile. Rastakanje socijalne države i slabljenje sindikata ponovo je u robu pretvorilo rad, pa danas norma postaje fleksibilni i prekarni rad, bez jasne radne satnice i dugoročne stabilnosti. S time su povezani i fenomeni komodifikacije u skrbi za djecu i starije te novi oblici emocionalnog rada koji su ranije bili vezani uz obitelj, zajednicu i službe države blagostanja. Kada je riječ o prirodi, može se reći da se danas otišlo mnogo dalje nego što je Polanyi mislio da je moguće. Ne samo da se zemlja kupuje i prodaje već se sada komodificira biljno sjeme i DNA. Novost je i komodifikacija znanja, pa obrazovanje i informacije ulaze u tržište na dosad neviđeni način (Jessop, 2007). I u monetarnom području nastaju robe koje bi u Polanyijevo vrijeme bile nezamislive: financijski derivativi ili sigurnosni papiri nastali na temelju paketa hipoteka. Današnja financijalizacija daje podršku Polanyijevim tezama: stvoren je jedan veliki ekonomski sektor koji je odvojen od realne privrede, ali u kriznim trenucima može tu istu privredu opasno ugroziti.

Prema tome, nije neobično da se današnjem čitatelju Polanyi čini vrlo aktualan. Pri tome valja spomenuti da je prednost Polanyijevog pristupa to što omogućava da se unutar jednog interpretativnog okvira govori o višestrukim krizama kapitalizma: socijalnoj, ekonomskoj, monetarnoj i ekološkoj. Također valja reći da njegova kritika fiktivnih roba nije isključio moralna. Naime, Polanyi sugerira da će komodifikacija uništiti društvene osnove koje omogućavaju ekonomskoj aktivnosti da uopće postoji. Drugim riječima, Polanyi tvrdi da se društvo ne može sastojati od roba “sve do dolje”, kao što je Hegel tvrdio da se društvo ne može sastojati od ugovora “sve do dolje” (Fraser, 2012: 8). Postoje netržišni temelji koje tržište treba da bi moglo

funkcionirati, a upravo svojom ekspanzijom paradoksalno uništava. Kao što je ranije spomenuto, tržište mora biti “uvijek ugrađeno” da bi uopće moglo biti efikasno.

U konačnici, najveća je vrijednost koncepta fiktivne robe ta što “denaturalizira” tržište. Omogućava nam da vidimo da je dobar dio tržišnih roba umjetno kreiran i da može, barem u načelu, ponovo biti dekomodificiran. Pri tome valja paziti na pouke Speenhamlanda: ako nisu prilagođeni izmijenjenim prilikama, pokušaji da se neka roba zaštititi od tržišta mogu prouzročiti više štete nego koristi. Tu se vidi da Polanyi nije niti konzervativac koji bi htio vratiti kotač povijest unatrag, ali ni radikal koji bi kapitalizam htio ukinuti.

Treći element: Dvostruko kretanje

Tržišna komodifikacija vodi u pokušaje društvenih aktera da se toj komodifikaciji odupru. Pri tome se pokreće “dvostruko kretanje”, Polanyijev koncept kojim se bavi ovaj dio rada. Na utopijski inženjering kojeg su zagovarali pripadnici “liberalne vjere”, prije svega klasični politički ekonomisti 19. stoljeća, društvo odgovara pokušajima da se obrani. Evo kako Polanyi opisuje tu dinamiku:

“Vratimo se onome što smo nazvali dvostrukim kretanjem. Može ga se personificirati kao djelovanje dvaju organizacijskih načela u društvu, od kojih svako sebi postavlja specifične institucionalne ciljeve, ima podršku određenih društvenih snaga i koristi vlastite distinktivne metode. Jedno je načelo ekonomskog liberalizma, koje teži uspostavljanju samoregulatornog tržišta, oslanja se na podršku poslovnih klasa, ponajčešće koristi *laissez-faire* i slobodnu trgovinu kao svoje metode; drugo je načelo društvene zaštite, koje teži očuvanju čovjeka i prirode kao i proizvodne organizacije, oslanjajući se na promjenjivu podršku onih koje najneposrednije pogađa pogubno djelovanje tržišta – prvenstveno, ali ne isključivo, radnih i zemljišnih klasa – i koristi zaštitno zakonodavstvo, restriktivna udruženja i druga sredstva intervencije kao svoje metode” (Polanyi, 1999 [1944]: 159).

Pri tome Polanyi ističe da je, za razliku od komodifikacije, zaštita društva bila spontana. Time obrće liberalnu interpretaciju po kojoj tržište nastaje spontano.⁴ Prema Polanyiju, “[d]ok je gospodarstvo *laissez-fairea* bilo proizvod namjernog djelovanja države, kasnija su ograničavanja *laissez-fairea* započela na spontani način. *Laissez-faire* je bio planiran; nije bilo tako glede planiranja” (Polanyi, 1999 [1944]: 167). Zaštitno protukretanje poprima oblike koji nisu povezani niti koordinirani, već su pragmatični odgovori kojima se pokušava olakšati situaciju

⁴ To se prije svega odnosi na nacionalna tržišta, dok lokalna, pa čak i međunarodna trgovina nastaju ranije (Polanyi, 1999 [1944], 81-82, 86).

onih koji su komodifikacijom ugroženi. Međutim, ovi pokušaji zaštite upleću su u funkcioniranje samoregulirajućeg tržišta, ili, bolje rečeno, osujećuju njegovo puno uspostavljanje koje je pak uvjet za funkcioniranje tržišnih zakona. To dovodi do “razornih napregnutosti” koje su se, u slučaju civilizacije 19. stoljeća, pokušale razriješiti bilo fašističkom bilo socijalističkom alternativom. Prema Polanyiju, obje opcije rješavaju probleme liberalnog tržišta i ponovno “ugrađuju” tržište u društvo, ali socijalizam to čini tako da daje primat demokraciji, dok fašizam demokraciju ukida (Polanyi, 1999 [1944]: 266-269). Neizravno, ekonomski liberali snose velik dio odgovornosti za uspon fašizma jer su svojim inzistiranjem na institucijama poput međunarodnog zlatnog standarda otvorili prostor fašističkim pokretima. Polanyi kao jedini konstruktivni izlaz vidi lijeve odgovore na Veliku depresiju: američki New Deal, europsku socijaldemokraciju, ali i boljševičku Rusiju.

Za mnoge je društvene znanstvenike dvostruko kretanje koristan okvir koji obuhvaća povijest industrijskog kapitalizma od sredine 19. do sredine 20. stoljeća. Evo što je napisao jedan od kontaktiranih ekonomista, ponovo s vodećeg heterodoksnog ekonomskog odsjeka u SAD, University of Massachusetts-Amherst: “Mislim da je njegov glavni argument uvjerljiv, da katastrofa obično slijedi kada se ključnim i osjetljivim aspektima života kao što su priroda, rad, resursi i financije, upravlja pomoću neugrađenih tržišnih sila; kada se to dogodi, snažne društvene reakcije bivaju oslobođene; ponekad to dovodi do dvostrukog kretanja u kojem se te sile dovode pod društvenu kontrolu. Ovo je vrlo snažan okvir koji nam omogućava da razumijemo neke dramatične povijesne događaje.” Međutim, kao što je ranije spomenuto, mnogim je ekonomistima upravo ta “grandioznost” Polanyijevog rada odbojna. Kao što je napisao jedan ekonomist: “grandiozno teoretiziranje o usponu tržišnog liberalizma i fašizma nije u modi. U ekonomiji postoji snažan otpor tome da se slika tako širokim kistom.” Ovdje se vjerojatno nalazimo na terenu na kojem i osobni ukusi igraju ulogu: onima kojima su makro-historijska pitanja suviše apstraktna Polanyijev rad neće biti uvjerljiv.

Međutim, i za one koji su Polanyiju naklonjeni postoje određeni problemi u načinu na koji je koncept dvostrukog kretanja opisan u *Velikoj preobrazbi*. Naime, Polanyijev opis tog mehanizma daje čitavoj dinamici prizvuk neminovnosti i pretvara apstraktno “društvo” u samostalnog aktera: društvo se automatski štiti od tržišnih napada (Burawoy, 2003: 218; Silver i Arrighi, 2003: 327; Krippner i Alvarez, 2007: 232). Za Polanyija je sekundarno pitanje tko je nositelj zaštite. Osim aktera iz društva – poput seljačke ili radničke klase – to mogu biti i “prosvijetljeni reacionari”, tj. pripadnici državnog aparata i političke elite. Prema tome, čak i ako se zaštitno kretanje ne pokrene odozdo, biti će pokrenuto odozgo. Za Polanyija to mora biti tako jer je sam pokušaj uspostavljanja samoregulirajućeg tržišta utopijski; toliko je destruktivan da čak i dio elite može shvatiti da je zaštita potrebna. Jedino poslovne elite nemaju “organ” kojim bi osjetile tu destrukciju (Polanyi, 1999 [1944]: 160). Zato su često aristokratske zemljoposjedničke klase bile te koje

su predvodile pokušaje da se zaustavi komodifikacija, naravno, u skladu s vlastitim konzervativnim interesima.

Polanyi tretira društvo kao cjelinu, a pojedine klase uglavnom vidi kao aktere koji govore u ime cijelog društva. U tome Polanyijeva koncepcija društva nije daleko od načina na koji Gramsci vidi hegemoniju: da bi jedna grupa ili klasa preuzela društveno vodstvo mora ponuditi zaštitu drugim grupama ili klasama (Silver i Arrighi, 2003: 327). Međutim, osim ovog holističkog pristupa, u *Velikoj preobrazbi* postoje i tragovi suptilnije klasne analize. Polanyi je, primjerice, svjestan da dva najbrojnija društvena aktera – radnička i seljačka klasa – ne moraju imati istovjetne interese niti moraju zagovarati istovjetne ekonomske politike. Primjerice, carinama i kvotama se može utjecati na kretanje cijene žita: radnici bi mogli biti protiv svakog povišenja cijene hrane (žita) koje bi pak pogodovalo seljacima (Polanyi, 1999 [1944]: 236, 241). Prema tome, Polanyi je svjestan da nisu sve društvene klase za isti tip zaštite.

Dodatne se komplikacije pojavljuju kada se Polanyijev koncept dvostrukog kretanja pokušava primjeniti na sadašnjost. Naime, Polanyi je bio uvjeren da su se liberalne ideje toliko diskreditirale tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća da nitko više neće pokušati ostvariti sličnu utopiju. Smatrao je da će postojati samo jedno dvostruko kretanje. Sredinom dvadesetog stoljeća kejnzijanska je ekonomska politika ponovo “ugradila” ključne aspekte društva, pogotovo rad (kroz sindikate i socijalnu državu) i novac (kroz brettonwoodski sustav i središnje banke). Međutim, od osamdesetih godina neoliberalna politika pokušava ostvariti novi projekt komodifikacije. Prema tome, umjesto da se priča o jednom dvostrukom kretanju, možda bi bilo potrebno govoriti o periodičnim oscilacijama između više tržišnog i više “ugrađenog” ekonomskog sustava (Dale, 2010: 226; Burawoy, 2015: 25).

Također se pojavljuje i pitanje razlika između trenutnog dvostrukog kretanja i onog kojeg je analizirao Polanyi (Blyth, 2002; Silver i Arrighi, 2003; Fraser, 2013; Block i Somers, 2014: poglavlje 7). Ponajprije, postavlja se pitanje zašto je trenutno zaštitno protukretanje slabijeg intenziteta od onog koje se događalo u Polanyijevo vrijeme (Burawoy, 2010: 302; Fraser, 2012: 10; Fraser, 2013: 121). Valja primjetiti da slučajeva otpora ima mnogo, ali da nisu svi ekonomski orijentirani. Mnogo se pokreta, kao što su LGBT pokreti, pokreti protiv rasizma ili za multikulturalnost, više borilo za političko priznanje i formalnu ravnopravnost. Pokreti za priznanje i emancipaciju mogu partnera pronaći i u ekonomskom liberalizmu, komodifikaciji i tržištu. Prema tome, umjesto da se govori o dvostrukom kretanju, možda bi se trebalo govoriti o trostrukom kretanju (Fraser, 2013): (1) marketizacija/komodifikacija, (2) ekonomska zaštita/distributivna borba i (3) borba za priznanje/emancipaciju. Ovaj posljednji element je ambivalentan i može, u načelu, biti usmjeren i protiv tržišta i za njega, tj. može biti uperen protiv neoliberalizma ili mu može dati novu legitimacijsku snagu.

Zaključne napomene

Polanyijeva kritika tržišta i ekonomske ortodoksije važan je, ali u mnogočemu i nedovršen projekt. Promatran u cjelini, on nudi mogućnost objedinjavanja nekoliko partikularnih kritika neoliberalizma. Primjerice, ekološka, klasna i feministička kritika mogu pronaći svoje mjesto u Polanyijevoj kritici komodifikacije, jer je svatko na ovaj ili onaj način izložen tržištu. Čak i tvrtke pate od “anarhije tržišta.” Ne treba misliti da su poslovni ljudi uvijek i svuda za sasvim slobodno i samoregulatorno tržište. Ograničavanje konkurencije za resurse ili radnu snagu može biti dio jasne ekonomske računice za tvrtke u pojedinim sektorima. S druge pak strane, Polanyijeva je kritika nedovršena. To se pogotovo tiče koncepta “ugrađenosti”, koji igra važnu ulogu u njegovom teorijskom projektu, ali je nejasno definiran i nedosljedno primjenjivan.

Kao što je istraživanje čitanosti Polanyija pokazalo, ne treba očekivati da će on postati značajna figura unutar srednje struje ekonomske znanosti. S jedne strane, sama ekonomska disciplina ne potiče čitanje “klasika”, pa čak ni knjiga kao takvih. Naglasak je na recentnim radovima, metodološki sofisticiranim, koji se objavljuju u časopisima, a gotovo se nikada ne referiraju na velike autore iz prošlosti ekonomske teorije. S druge strane, jasno se vidi da se Polanyi ne uklapa u ahistorijski način na koji mainstream ekonomisti razmišljaju. Kao što je napisao jedan sugovornik: “Pročitao sam *Veliku preobrazbu*. Nemam dobro mišljenje o njoj. Razlog je taj što mislim da preuveličava novost tržišnih privreda. Tržišta imaju mnoga obilježja, a neki se važni aspekti pojavljuju prije nego što bi on [Polanyi] rekao.” Dakle, ortodoksni će se ekonomisti teško odvojiti od ideje da je tržište prirodna institucija koja je od uvijek pristuna, u manje-više neizmjenjenom obliku.

Međutim, onima unutar društvenih znanosti koji su zainteresirani za heterodoksnu ekonomsku teoriju, Polanyi je i dalje vrlo zanimljiv, pogotovo s obzirom na trenutnu “veliku recesiju” i krizu u Eurozoni. Polanyi je naročito zanimljiv jer se njegova perspektiva u nekim ključnim aspektima razlikuje i od marksizma i od kejnzijanizma. Za razliku od marksizma, Polanyijeva perspektiva naglasak stavlja na komodifikaciju, a ne na eksploataciju; na tržište, a ne na proizvodnju; na društvo, a ne na klase; na “dvostruko kretanje”, a ne na klasnu borbu. Međutim, Polanyijeva kritika marksizma ne pretvara ga u konzervativca. On ostaje, u svojim glavnim opredjeljenjima, modernist i socijalist. To pokazuju i njegove pohvale Robertu Owenu, britanskom industrijalcu koji je ustanovio nekoliko eksperimentalnih kooperativnih zajednica u Velikoj Britaniji i Americi. Međutim, nema sumnje da bi marksisti prigovorili Polanyiju da državu pogrešno vidi kao neutralnog aktera koji štiti društvo, a ne kao aktera koji je duboko povezan s interesima kapitala. Također, Polanyi je krivo predvidio da nakon Drugog svjetskog rata više neće biti pokušaja liberalnog utopijskog inženjeringa. Iz marksističke perspektive mu

se može prigovoriti da nije vidio da je “ugrađivanje” tržišta preko New Deala i socijalne države bilo za kapital skupo, te da zahtjevi akumulacije kapitala uvijek iznova tjeraju u kreiranje novih roba i tržišta.

S druge pak strane, Polanyijeva se perspektiva razlikuje i od kejnzijanizma. Polanyi je imao simpatija prema kejnzijanizmu, kao pokušaju da se dovede u pitanje dogma o samoregulirajućem tržištu. Međutim, kejnzijanski projekt uvijek je bio tehnokratski: ekonomsku politiku vodile su elite, oboružane novim alatima kojima se moglo korigirati amplitude poslovnog ciklusa. Umjesto toga, Polanyijeva perspektiva traži širenje demokracije na privredu. Zaista, možda bi se jedan razlog zbog kojeg je kejnzijanizam tako lako izgubio svoju legitimaciju sedamdesetih i osamdesetih godina mogao tražiti upravo u činjenici da nikada nije stvorio društvenu bazu koja bi ga branila od napada. Na kejnzijansku depolitizaciju privrede kroz ekonomsku ekspertizu, Polanyi odgovara politizacijom kroz širenje demokracije. Socijalizam je, za Polanyija, ekspanzija demokracije na tržište (Polanyi, 1999 [1944]: 266). Teško je zamisliti da bi Keynes to podržao, koliko god da je i sam bio kritičar ekonomske ortodoksije.

Kakvu bi političku agendu zagovarao Polanyi da je danas živ? Polanyi je bio socijalist, ali ne i revolucionar. Imao je razumijevanja za postignuća liberalizma, pogotovo u području političkih sloboda, i nije smatrao da države trebaju odumrijeti ili nestati. Najvjerojatnije bi zagovarao novi oblik “ugrađivanja” tržišta u društvo s proširenjem demokratske kontrole nad glavnim ekonomskim odlukama. Pri tome valja paziti na pouke njegove analize Speenhamlanda, bez obzira na to je li u svojoj analizi Polanyi imao sve činjenice kojima danas povjesničari raspolažu. Tip društvene zaštite mora biti prilagođen tipu tržišne komodifikacije. Prema tome, novi oblici društvene zaštite koje trebamo otkriti vjerojatno će ličiti na rješenja kejnzijanizma i socijalne države, ali im neće biti identični. Tu bi se moglo parafrazirati Marka Twaina: ne bi se trebali ponavljati, ali bi se trebali rimovati.

LITERATURA

- Block, F. L., Somers, M. R. (2014). *The Power of Market Fundamentalism: Karl Polanyi's Critique*. Cambridge: Harvard University Press.
- Blyth, M. (2002). *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press.
- Bohle, D., Greskovits, B. (2012). *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Ithaca: Cornell University Press.
- Burawoy, M. (2000). “A Sociology for the Second Great Transformation.” *Annual Review of Sociology*, (26): 693–695.

- . (2003). "For a Sociological Marxism: The Complementary Convergence of Antonio Gramsci and Karl Polanyi." *Politics & Society*, 31, (2): 193–261.
- . (2010). "From Polanyi to Pollyanna: The False Optimism of Global Labor Studies." *Global Labour Journal*, (1), 2: 301–313.
- . 2015. "Facing an Unequal World." *Current Sociology*, 63, (1): 5–34.
- Burt, R. (1992). *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dale, G. (2010). *Karl Polanyi: The Limits of the Market*. Cambridge: Polity Press.
- Fraser, N. (2012). "Can Society Be Commodities All the Way Down? Polanyian Reflections on Capitalist Crisis." *Working Papers Series*, Foundation Maison des Sciences de L'Homme, 18: 1–13.
- . 2013. "A Triple Movement? Parsing the Politics of Crisis after Polanyi." *New Left Review*, 81: 119–132.
- Granovetter, M. (1985). "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness." *American Journal of Sociology*, (91), 3: 481–510.
- Holmes, C. (2014). "Whatever It Takes: Polanyian Perspectives on the Eurozone Crisis and the Gold Standard." *Economy and Society*, (43), 4: 582–602.
- Jessop, B. (2007). "Knowledge as a Fictitious Commodity: Insights and Limits of a Polanyian Perspective." u: Bugra, A., Agartan, K. (ur.), *Reading Karl Polanyi for the Twenty-First Century*. London: Palgrave Macmillan, str. 115–134.
- Krippner, G., Alvarez, A. (2007). "Embeddedness and the Intellectual Projects of Economic Sociology." *Annual Review of Sociology*, (33): 219–240.
- Munck, R. (2002). "Globalization and Democracy: A New Great Transformation." *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 581: 10–21.
- North, D. (1977). "Markets and Other Allocation Systems in History: The Challenge of Karl Polanyi." *Journal of European Economic History*, (6), 3: 703–716.
- Polanyi, K. (1957). *Trade and Market in the Early Empires: Economies in History and Theory*. Glencoe: Free Press.
- . (1966). *Dahomey and the Slave Trade: An Analysis of an Archaic Economy*. Seattle: University of Washington Press.
- . (1977). *The Livelihood of Man*. New York: Academic Press.
- . (1999 [1944]). *Velika preobrazba: Politički i ekonomski izvori našeg vremena*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Reich, R. (2014). *Selling Our Souls: The Commodification of Hospital Care in the United States*. Princeton: Princeton University Press.
- Ruggie, J. G. (1982). "International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order." *International Organization*, 36, (2): 379–415.
- Silver, B., Arrighi, G. (2003). "Polanyi's Double Movement: The Belle Epoque of British and US Hegemony Compared." *Politics & Society*, 31, (2): 325–55.

- Stiglitz, J. (2001). "Foreword," u: Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press, str. vii–xvii.
- Stodder, J. (1995). "The Evolution of Complexity in Primitive Exchange: Theory." *Journal of Comparative Economics*, (20): 1–31.
- Streeck, W. (2014). "How Will Capitalism End?" *New Left Review*, 87: 35–64.
- Uzzi, B. (1996). "The Sources and Consequences of Embeddedness for the Economic Performance of Organizations: The Network Effect." *American Sociological Review*, 61, (4): 674–98.
- Wang, D. (2012). "Is There a Canon in Economic Sociology?" *Accounts: Economic Sociology Newsletter*, (11), 2: 1–8.
- Županov, J. (1995). *Poslije potopa*. Zagreb: Globus.

WHAT DOES KARL POLANYI OFFER TO ECONOMIC THEORY?

Summary

This article provides a critical overview of the theoretical perspective developed by Karl Polanyi, in particular his 1944 book *The Great Transformation*. What does this approach offer to economic theory, especially heterodox economic theory? Three elements vital to his work are in focus: (1) "embeddedness" of the market in society, (2) fictitious commodities (labor, nature and money) and (3) the "double movement", i.e. the political imposition of the self-regulating market and the protective reaction of society. The springboard for this article is a survey of American economists, in which they were asked if they had read Polanyi's work.

Key words: Polanyi, heterodox economics, economic theory, embeddedness, fictitious commodities, double movement